

Boekbesprekingen

Tradities, voorlopers van de revolutie en calimero's

Kleef, Jordi van & Johanna Methorst (red.) (2016), *Traditie in transitie. De plaats van tradities in een veranderende wereld*, Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, pp. 189, ISBN 9789058818959, € 19,50.

Dekker, Gerard (2016), *De voorlopers van de revolutie. Over het maandblad Voorlopig*, Barneveld: De Vuurbaak, pp. 127, ISBN 9789055605194, €17,95.

Visser, Cors (2016), *Seculiere bokito's en christelijke calimero's. De strijd om het grote gelijk*, Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, ISBN 9789058819246, pp 88, € 11,50

Van de redactie kreeg ik drie boeken om te recenseren, maar kan dat in één recensie? De keuze voor een combinatie van deze drie boeken is te begrijpen en we kunnen het samenvatten als 'de traditie en verandering van het gereformeerde volksdeel in Nederland'. Van binnenuit gezien zijn het drie verschillende werelden maar voor mij als relatieve buitenstaander, na dertig jaar in het buitenland te hebben gewoond, lijken ze inhoudelijk toch wel erg op elkaar en zijn ze aanvullend. Het gemeenschappelijke is dat het gaat over een deel van de protestantse kerken die in het verleden of vandaag zich bevinden in duidelijke veranderingsprocessen. Maar laten we eerst de boeken afzonderlijk bespreken.

Traditie in transitie

Dit is een bundel uitgegeven ter gelegenheid van het negende lustrum van Dei Gratia, het Wageningse dispuut van de CSFR. Het is geschreven door twee redacteuren en twaalf auteurs die toch min of meer een geheel vormen. De structuur is helder, deel I gaat over de traditie in het heden, deel II over de traditie in het verleden en deel III behandelt de toekomst. Het inleidende hoofdstuk van Henk Jochemsen start met een filosofische introductie over traditie en hoe traditie zich tot religie verhoudt. Tradities zijn complexe ideeën, gewoonten e.d. maar in zijn omschrijving verwijzen zij toch sterk naar 'cultuur'. Hij legt dat uit aan de hand van twee verschillende normatieve praktijken bij het onderwijs (kennis, vaardigheden en attitudes) en bij de doop (verbinding met het mysterie). Dan brengt hij een nieuw element in waarbij hij de bijbelse connotatie van geestelijke machten (stoicheia) vertaalt naar de achterliggende invloed op de vorming en verandering van traditie. Op deze manier wil hij de huidige teruggang van de betekenis van tradities in de orthodoxe, bevindelijke kerken duiden voor vandaag als een verzwakking van het geestelijke leven, de geloofsomgang met God. Hiermee wil hij aansluiten bij de vragen die leven bij de orthodoxe jongeren waarbij geloof gaat over de vraag naar persoonlijke ervaring,

de zeggingskracht en de relevantie. Deze gedachte wordt bij verschillende auteurs van de daaropvolgende hoofdstukken genoemd en in het slothoofdstuk van Herman Oevermans wordt verwezen naar de vraag in het eerste hoofdstuk welke geestelijke inspiratie nodig is voor de vernieuwing van de traditie. Hij komt dan met oplossingen zoals de notie van 'wedergeboorte' naast het gepredikte woord. Die inspiratie herkent hij in het lerende aspect van de monastieke traditie waar volgens hem de gereformeerde traditie veel van kan leren. Dit is de lijn van de twaalf verhalen van het boek. De andere tien hoofdstukken behandelen allemaal onderwerpen die de traditie van de bevindelijke (nadruk op persoonlijke bekering) gelovigen omschrijven. De hoofdstukken zijn zeker verhelderend als het gaat om hoe er wordt gekeken naar de specifieke invulling van traditie die haar basis heeft in de Reformatie en de Nadere Reformatie, ongeveer de 16de en de 17de eeuw die voorafgaat aan de culturele en industriële revolutie. De sociologische analyses leggen de vinger bij de uitstroom van jongeren en de beperkte binding met de traditionele geloofsopvattingen en levensstijl van de jongeren die in de kerk blijven. Dit staat dan tegenover verschillende hoofdstukken waar met liefde wordt gesproken over de kerk, haar geschiedenis en haar tradities zoals de prediking, de nieuwe interesse voor de Triniteitsleer en de 'Mystica cum Christo'. Een hoofdstuk van Bart Wallet over de Joodse ervaring in Ballingschap geeft informatie over de diaspora-studies in verband met het behoud en verandering van tradities. Deze keuze zal zeker de achterban aanspreken bij het benaderen van de Thora als vaststaand centrum van geloof waaromheen de interpretatie divers kan zijn. Christelijke managementmodellen komen voorbij waarbij ook het normatief professional model van Kunneman gelinkt wordt aan Augustinus en Benedictus.

Het boek is zeker interessant en goed te lezen voor hen die meer over deze ontwikkelingen willen weten die zich afspelen in het domein van bevindelijke protestanten. De auteurs hebben een grote bekendheid bij hun achterban en hebben zeker iets te zeggen. Voor de volledigheid noemen we hier de namen: Henk Jochemsen, Teus van de Lagemaat, Frans van der Veer, Chris Janse, John van Eck, Ewald Mackay, Wim van Vlastuin, Bart Wallet, Tom van den Belt, Geert Jan Spijker, Jan Ouwehand en Herman Oevermans.

De geschiedenis van het maandblad 'Voorlopig'

Dit boek leest als een spannend documentaire verhaal over de achtergronden en discussies bij een nog jonge geschiedenis over hoe tradities in een gereformeerde context kunnen veranderen. Gerard Dekker schreef eerder het boek 'De stille Revolutie. De ontwikkelingen van de Gereformeerde kerken in Nederland tussen 1950 – 1990 (1992)'. Deze kerken, die zijn opgegaan in de Protestantse Kerk Nederland in 2004, stonden bekend als de kerken waarbinnen de meeste veranderingen plaatsvonden. In deze kerken waren er mensen die voorop liepen en na WO II hun ideeën en veranderingen bespraken in verschillende tijdschriften. Drie daarvan, namelijk: 'Gemeente toerusting', 'Regelrecht' (evangelische oriëntaties) en 'Sermo' (studentenwerk) fuseerden in 1968 in het tijdschrift

‘Voorlopig’, een maandblad met als ondertitel ‘evangelisch commentaar bij de tijd’. Dit tijdschrift bleef bestaan tot 1987. De genoemde periode in de titel van het te bespreken boek is ruimer waardoor ook de voorgeschiedenis kort wordt besproken. Dit is van belang om de verbinding tussen de ‘opbouw van het vrije Nederland’ in verband te brengen met de ontwikkelingen in de gereformeerde kerken. Het leeuwendeel van het boek is systematisch gerangschikt in de volgende onderwerpen: de kerk, het geloofsgoed van de kerk, de positie van de vrouw, enkele maatschappelijke vraagstukken, enkele ‘ethische kwesties’ en ‘overige onderwerpen’. Een goede opsomming die voor de huidige generatie van belang is om te zien op welke manier thema’s als de relatie tussen de kerken en christelijke organisaties, de leer van de kerk en de Bijbel-opvatting en oorlog & vrede toen aan de orde kwamen. Maar ook thema’s komen aan bod die in die tijd van groot belang waren in de discussie over hoe de kerk in de (internationale) samenleving stond, zoals het thema ‘Zuid-Afrika en racisme’. Toen ging het misschien nog over een ‘ver-van-mijn-bed-verhaal’ maar dit is nu zeker een belangrijk item voor de kerk zelf en de relatie met de ander. Interessante discussies uit de correspondentie met de redactie brengt het boek ook dicht bij de hedendaagse ‘belevingscultuur’ want er zijn verschillende stukjes opgenomen uit briefwisselingen met de redactie. Bijvoorbeeld over de betekenis van de ondertitel ‘evangelisch’ wat door de meer orthodoxe hoek als ‘links’ en ‘rood’ werd ervaren waardoor het ‘Bijbelse geluid’ voor sommigen dan te weinig aan bod kwam. Dit brengt ons ook bij het belangrijke punt dat veel hedendaagse terminologie zoals ‘links’ en ‘evangelisch’ een andere betekenis in het kerkelijk leven van vandaag heeft, waar de lezer zijn/haar winst mee kan doen voor de noodzakelijke nuanceringen en eigen reflectie. Aan het einde van het boek komt Dekker met zijn conclusie dat het blad ‘Voorlopig’ inderdaad een voorloper was van de (kerkelijke) revolutie, niet de oorzaak daarvan was maar meer een stimulerende rol had. Het blad wilde vooraan staan en meedoen aan de discussies die er volgens de redactie toe deden. Hij noemt dit als ‘intermediair in dubbele betekenis’: tussen kerk en samenleving en tussen het traditionele en het vernieuwende gedachtegoed. Deze conclusie lijkt mij terecht bij het lezen van dit boek dat op een zorgvuldige wijze de ‘oude discussies’ weer dichterbij heeft gebracht maar de inhoud wel heeft laten staan in het geschiedkundige perspectief. Nederland stond toen voor ingrijpende veranderingen, maar dat zou nu ook weer het geval kunnen zijn, maar dan in een andere context.

Seculiere Bokito’s en christelijke Calimero’s

Dit boek heeft een heel andere insteek, namelijk hoe protestantse christenen in Nederland omgaan met hun (politieke) positie in de samenleving. Het is een vlot te lezen verhaal dat je meeneemt in de ‘confrontaties’ tussen seculieren en protestanten in het publieke domein. Dit onderwerp komt regelmatig aan bod in de media onder kopjes zoals “agressieve seculieren die hun wil opleggen aan gelovigen die zich in de hoek gedreven voelen en klagen dat het niet eerlijk is (Been 2012)”. Visser maakt dit thema duidelijk aan de hand van

twee casussen. Het eerste gaat over de ‘weigerambtenaar’ wat in de orthodox-christelijke kranten werd genoemd ‘een meerderheid die een minderheid discrimineert’ of ‘christen-pestent’. De tweede casus is het verbod op de ‘rituele slacht’. Hier wordt het ‘dierenwelzijn’ tegenover de godsdienstvrijheid gezet. Daarnaast worden in de tekst nog andere voorbeelden genoemd als het schrappen van ‘bij de gratie Gods’ in wetsartikelen, het ‘ambtsgebed’ wat in de afzonderlijke gemeenten kan worden bepaald en de positie van de vrouw bij de SGP. Visser laat duidelijk zien dat dit soort straffe uitspraken vaak zeer tijdsgebonden zijn. Zo waren de christelijke politieke partijen CU en SGP twintig jaar geleden tegen het ritueel slachten en bij de seculiere partijen heeft het dierenwelzijn het gewonnen van de multiculturele droom. In hoofdstuk drie neemt Govert Buijs de pen over met een korte beschrijving van de geschiedenis van christenen in de samenleving die uitmondt in een model over de ‘plurale orde met een unitarische grens’. Hij noemt vier typen van overtuigingen: 1) “fundamentele rechtsbeginselen zijn er om de pluraliteit te beschermen” (grondwet); 2) “Ik vind het belachelijk dat jij anders denkt, maar de wet staat het toe”; 3) “Ik geloof dat dit de waarheid is, maar ik wil het jou niet opleggen” (respect en ethiek van het luisteren) en 4) “wat leuk of wat raar, maar van mij mag je”. Vanuit dit schema gaat Visser aan de slag om de bovengenoemde conflicten te bespreken. Hij noemt dan situaties waar hij ziet dat de nieuwe seculiere meerderheid unitarische trekjes heeft, maar geeft dan ook aan dat de christelijke politieke partijen dit vroeger ook gedaan hebben. Zijn informatie daarover is verhelderend voor wie zich wil roeren in deze discussie en geeft ook aan waar de variabelen liggen. Zijn visie is duidelijk dat het van belang is om met elkaar in debat te gaan, en dan niet alleen de seculieren uitnodigen om hun zegje te zeggen, maar door samen het gesprek op gang te brengen. Een relatie-therapie tussen de seculiere Bokito’s en de christelijke Calimero’s. Pluraliteit heeft daarnaast bescherming nodig, inclusief de mogelijkheid tot neutraliteit want er is behoefte aan een vrije ruimte. Unitarische invullingen in de politiek geeft de situatie van ‘winner takes it all’.

Het boek is verduidelijkend over de achtergrondinformatie maar het is een aparte invulling van een ideologische discussie in een politiek domein. Ik bedoel hiermee dat sociologisch gezien de beide groepen, die hij beschrijft, gewoon functioneren als een groep. Vanuit het groepsbelang kan de machtsfactor bepalend zijn voor de keuze waarbij het ideologisch argument dan de argumentatie kan geven. Schuld bekennen over de unitarische praktijken van christenen uit het verleden heeft sociologisch gezien geen nut. Wil je toch ideologisch een punt maken dan moet je dit in een publiek debat toch vanuit argumenten doen die door beide partijen te verstaan zijn. In dat kader is inderdaad te noemen dat de traditie van christelijke zorg belangrijk kan zijn voor de samenleving maar dat dit niet een vanzelfsprekendheid is. Christelijke zorg kan ook uitgevoerd worden zonder de erkenning en subsidie als het je veel waard is. Dat heeft dan meer te maken met de dubbele context van de christen als burger en als gelovige. In dat licht heb je als

minderheid ook geen 'recht' op een speciale positie die niet vanuit een pluralistisch concept te verdedigen is.

Aan het einde van deze recensie nog enkele woorden die van toepassing zijn op alle drie de boeken. Ze gaan alle drie over de traditie en verandering in de kerk gezien vanuit een protestants perspectief. De insider zal de verschillen gemakkelijk zien, vooral als het gaat over het theologisch woordgebruik en de daarbij behorende gevoelens, maar die zijn dan ook voor de kerkleden bedoeld. Opvallend is dat de schrijvers zeggen dat hun verhaal ook bedoeld is voor de samenleving. In het eerste boek wordt de centrale vraag verwoord als de zoektocht naar "geestelijke inspiratie die nodig is voor de vernieuwing van de traditie die de voortgang van Gods werk in ons land en daarbuiten dient" (p. 181). In het laatste boek wordt de wens geuit dat de seculiere Bokito's ook het verhaal gaan lezen en het middelste boek gaat over wat de kerk zou moeten betekenen voor de ontwikkelingen in Nederland en de wereld. Misschien ligt hier ook de gemeenschappelijk gereformeerde visie op kerk en samenleving waar de traditie een belangrijke rol wil spelen, zowel in het veranderen of in het juist weer herijken. Maar dan is het wel weer opvallend dat ze bij deze brede visie op het land alle drie voorbijgaan aan de (protestantse) christenmigranten die in hetzelfde land wonen. Dan zijn de verhalen toch sterker gericht op de eigen groep en vallen de christelijke naasten buiten hun aandacht. Dit is zowel sociologisch als cultureel en theologisch een vraag die niet beantwoord wordt in deze drie boeken. Voor godsdienstsociologen zijn dit drie interessante documentaties over de verscheidenheid van de ontwikkeling van tradities in de 'orthodox gereformeerde' context die kunnen staan voor nieuwe ontwikkelingen. Open dialoog kan daarbij een belangrijke methode worden.

Pieter Boersema
(Leuven)

Wessinger, Catherine (ed.), (2016), *The Oxford Handbook of Millennialism*, Oxford: Oxford University Press, pp. 745, ISBN 9780190611941, € 45,99 (paperback).

Catherine Wessinger is op het terrein van het onderzoek naar millennialistische (ook chiliastische) bewegingen geen onbekende. Zij publiceerde daarover al verschillende malen (o.a. monografieën en bundels). Al dat werk, zo mag worden aangenomen, moet voldoende ervaring hebben opgeleverd om het vervaardigen van een omvangrijke klus als het samenstellen van een handboek tot een goed einde te brengen. Zij, als redacteur en schrijver, heeft tezamen met nog ruim dertig andere auteurs het werk bezorgd, dat in 2011 als hardcover verscheen en in 2016 ongewijzigd als paperback. Kennelijk zijn uitgever en bezorger van mening dat het werk nog niets aan actualiteit heeft ingeboet, wat voor mij een reden was om er nu aandacht aan te schenken. Het is uiteraard ondoenlijk om